

1 Dat vind ik onrechtvaardig!

Anco is veertien jaar. Hij zit in de derde van het vwo. Hij is nooit getest, maar zijn moeder – die zelf hoogbegaafd is – herkent veel elementen van hoogbegaafdheid bij hem. Over het algemeen vindt hij school wel leuk en hij heeft ook enkele goede vrienden. Hij voelt zich soms wel wat eenzaam, omdat hij merkt dat hij anders denkt dan de meeste jongeren van zijn leeftijd. Anco is een bevlogen jongen die zich al jong het leed van de wereld aantrok. Toen hij zeven jaar was en er op school carnaval gevierd zou worden, terwijl er op het journaal beelden werden getoond van een oorlog ergens in de wereld, weigerde hij het feest mee te vieren: wij kunnen toch geen feest hebben terwijl er oorlog is? Anco's moeder steunde hem daarbij, omdat ze zag dat hij het oprecht meende en gaf het door aan de leerkracht. Die was wat verbaasd.

Anco is snel geraakt door onrechtvaardigheid. Wanneer een andere leerling ten onrechte straf krijgt, gaat hij er altijd achteraan om dat recht te laten zetten. En ook reageert hij bijvoorbeeld altijd wanneer leerlingen ongelijk behandeld worden. Hij komt niet alleen voor anderen, maar ook voor zichzelf op, bijvoorbeeld als ten onrechte een antwoord in een proefwerk fout wordt gerekend terwijl hij zeker weet dat het goed is.

Anco's moeder heeft dezelfde instelling. Anco's zus Roos had een keer een onvoldoende voor een proefwerk biologie: een antwoord dat Roos goed had, was fout gerekend. Omdat haar moeder arts is, kon Roos thuis navragen of ze het bij het rechte eind had. Haar moeder is toen zelf gaan bellen met de biologieleerkracht en met succes: het cijfer werd opgehoogd.

Anco is een goede leerling die meestal wel hoge cijfers haalt. Hij heeft echter wat moeite met opdrachten waarbij hij moet samenwerken met anderen. Niet om het samenwerken op zichzelf, maar wel omdat de beoordeling van het uiteindelijke stuk vaak lager blijkt te zijn dan wanneer hij het alleen zou hebben gedaan. Dat heeft ermee te maken dat hij merkt dat andere leerlingen niet altijd zoveel inzet tonen als hij. Ze verdelen in eerste instantie het werk wel goed, maar als het erop aan komt, hebben anderen niet altijd hun werk gedaan – of niet goed genoeg in de ogen van Anco. Hij heeft dan een dilemma: of hij doet het deel van de ander over,

waarmee hij de andere leerling degradeert, het hem meer tijd kost, maar ze wel een hoger cijfer halen. Of hij laat het zo en ze krijgen samen een lager cijfer. Anco worstelt hiermee.

Ethiek en (morele) waarden

Ethiek is een onderdeel van de filosofie en houdt zich bezig met de vraag: wat is goed om te doen?

(Morele) waarden zijn te zien als idealen waarnaar men streeft. Voorbeelden van waarden zijn: vrijheid, gerechtigheid, liefde. Waarden zijn van belang voor de manier waarop we met elkaar omgaan en de manier waarop we de samenleving inrichten.

Ze dragen bij aan een gevoel van samenhang en onderlinge betrokkenheid. Waarden wijzen de weg bij beslissingen, taken en ontmoetingen.

Vanuit waarden stellen we onszelf normen of regels. Die formuleren we als iets wat niet of juist wel mag of moet: ik mag niet stelen, ik mag niet doden, ik moet de waarheid spreken enzovoort. Als de regels worden vastgelegd, ontstaan er wetten. In beginnende samenlevingen moeten er wel normen of regels komen, anders wordt het een janboel.

Een van de belangrijke waarden in onze samenleving is rechtvaardigheid. Op school vinden leerlingen het bijvoorbeeld rechtvaardig:

- dat je straf krijgt wanneer je iets hebt uitgespookt wat niet mag;
- dat je een hoog cijfer krijgt als je iets heel goed hebt gedaan.

Dat betekent ook dat je het onrechtvaardig vindt wanneer je straf krijgt als je niets hebt uitgespookt. Of als je een laag cijfer krijgt als je iets goed hebt gedaan. Er is dus altijd een soort norm, een criterium.

Rechtvaardigheid kun je ook omschrijven als het principe van 'gelijke monniken, gelijke kappen'.

Deugden zijn ook een soort waarden. Deugden zijn goede eigenschappen van mensen, zoals trouw, zorgzaamheid en dergelijke. In het *Grote Deugdenboek* (Popov, 2004) kun je hier meer over lezen.

Op internet staat een test waarmee je jouw persoonlijke waarden kunt verkennen: <http://www.123test.nl/persoonlijke-waarden-test/>

Vervolg casus

Wanneer Anco ziet dat een andere leerling ergens op wordt aangesproken dat hij of zij niet heeft gedaan, vindt hij dat onrechtvaardig. Het achterliggende principe is: 'je mag iemand alleen ergens op aanspreken of voor straffen als hij of zij dat ook heeft gedaan.' Als dat niet zo is, dan is straf onrechtvaardig en wordt er geen recht gedaan.

Samenwerken op school

In het geval van de groepsopdrachten speelt het principe dat je als groepje (en jij dus ook) een lager cijfer kunt krijgen, terwijl jij, als je alleen werkt, een hoger cijfer zou verdienen. Je vindt dat onrechtvaardig. Maar je kunt ook redeneren: het cijfer van de groep is altijd een gemiddelde. Het zou wel mooi zijn als leraren dit goed zouden bespreken met de groep. Voor een leraar kan het soms lastig zijn om rechtvaardige beslissingen te nemen. De leerlingen zijn immers allemaal verschillend. We weten ook dat leerlingen allemaal op een andere manier leren. Als een leerling heel hard heeft gewerkt, maar niet zo intelligent is, kan deze leerling dan nooit een hoog cijfer krijgen? Dat is lastig voor leraren.

Een leraar zou zich bijvoorbeeld kunnen afvragen waarom mensen in het algemeen samenwerken en waarom en onder welke voorwaarden samenwerken beter is dan individueel werken. We weten dat samenwerken kan leiden tot betere resultaten, het kan efficiënter zijn (voor de leerling *en* voor de leerkracht) en het kan prettiger zijn om gezamenlijk aan een opdracht te werken.

Maar wat zijn nu de voorwaarden waaronder samenwerken in al deze opzichten goed kan verlopen? We noemen de volgende voorwaarden:

- heldere criteria waaraan het eindproduct moet voldoen;
- randvoorwaarden: tijd, ruimte en (digitale) middelen, begeleiding door de leerkracht;
- gezamenlijk doel, heldere taak- en verantwoordelijkheidsverdeling en afspraken over procesbewaking;
- respect voor ieders inbreng en goed naar elkaar luisteren;
- na afloop: evaluatie en reflectie van proces.

Een groepje kan eventueel ook een samenwerkingsovereenkomst opstellen waarin deze voorwaarden genoemd worden.

Vervolg casus

Anco vindt het ook onrechtvaardig om feest te vieren als er oorlog is. Hij vindt dat hij geen recht heeft op feestvieren wanneer anderen in slechte omstandigheden verkeren. Dit heeft te maken met een vergelijking met anderen. 'Iedereen heeft recht op feestvieren' is de achterliggende gedachte. 'Als zij dat niet kunnen, mag ik dat ook niet.'

Te sterk rechtvaardigheidsgevoel?

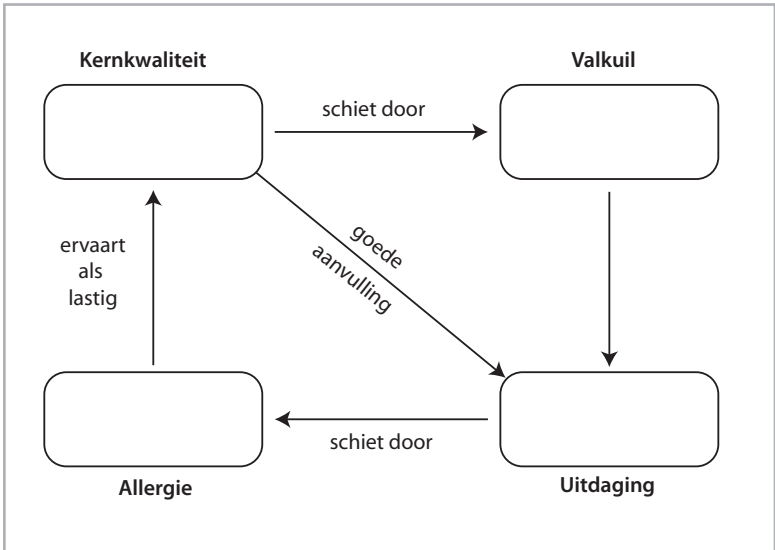
Op zichzelf is een goed ontwikkeld rechtvaardigheidsgevoel prima. Het kan je echter soms ook in lastige situaties brengen. Wat bijvoorbeeld als Anco's leerkracht op de basisschool het maar raar had gevonden dat hij niet mee wilde doen met carnaval; als klasgenoten hem hiermee zouden zijn gaan pesten; als Anco hieraan een naar gevoel had overgehouden? Want als Anco vaak voor iemand anders gaat opkomen, zouden leraren dan niet zeggen: 'Houd jij je nu eens niet met anderen bezig, die kunnen wel voor zichzelf opkomen.'

En wat als Anco zegt dat hij geen groepsopdrachten meer wil doen?

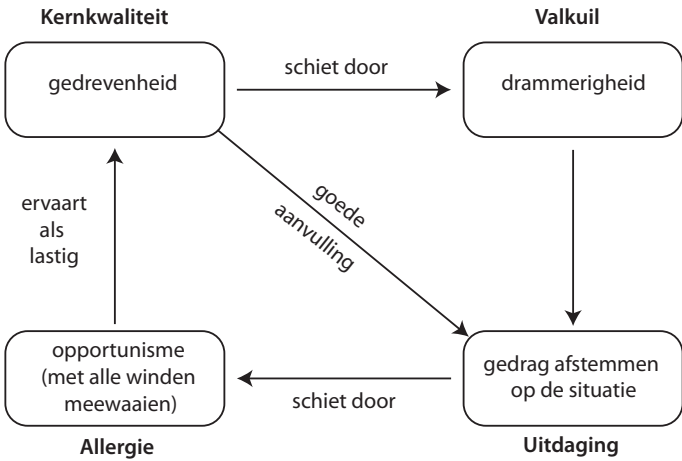
In al die situaties is dat rechtvaardigheidsgevoel van hem ook een last. Het kan vriendschappen en een goede relatie met leraren verstoren. Het kan doorslaan naar iets wat per se voorop moet staan in zijn leven en daarmee wordt hij onprettig in de omgang, een drammer.

Kernkwadranten

Daniël Ofman (2008) heeft een model ontworpen dat ervan uitgaat dat iedereen kernkwaliteiten heeft. Vaak herken je die pas wanneer iemand 'doorschiet' in die kwaliteit of wanneer iemand last heeft van bepaald (ook vaak doorgesloten) gedrag bij iemand anders. Ofman heeft het model zo gemaakt dat je ziet hoe het verband is tussen kernkwaliteiten, valkuilen, uitdagingen en allergieën:

Passen we dit model toe op Anco en zijn gedrevenheid, dan ziet het plaatje er als volgt uit:

Figuur 1 Kernkwadrant

In dit model zien we dat Anco's gedrevenheid op zichzelf een prachtige kernkwaliteit is. Als hij daarin echter doorschiet, wordt hij een drammer. Zijn uitdaging is om zijn gedrevenheid beter af te stemmen op de situatie en op een passende manier toe te passen.

Zo kun je ook op basis van je 'allergie' nagaan wat jouw kernkwaliteit is. Ben je bijvoorbeeld allergisch voor mensen die roddelen over anderen, dan is jouw kernkwaliteit waarschijnlijk 'respect voor anderen'. Op internet vind je sites waar je zelf je kernkwaliteiten kunt testen.

Vervolg casus

Wanneer we vanuit de kernkwadranten naar Anco's gedrag kijken, dan zien we dus dat een van Anco's kernkwaliteiten 'gedrevenheid' is. Hij kan echter soms, bijvoorbeeld onder stress, een drammer worden.

Anco had al heel jong een sterk rechtvaardigheidsgevoel. Hoe zit dat eigenlijk met het gevoel voor ethiek en voor waarden en andere morele zaken? Heb je dat als kind al?

Morele ontwikkeling

Als kind heb je geen aangeboren gevoel voor ethiek. Dat ontwikkelt zich in de loop van de tijd, mede door je omgeving (ouders, school, vrienden).

Ontwikkelingspsycholoog Lawrence Kohlberg (Verplaetse, 2008) heeft jongens van diverse leeftijden bestudeerd en hen bepaalde keuzes voorgelegd. Hij heeft vervolgens in de manier waarop die kinderen keuzes maakten, patronen herkend en beschreven. Zo kwam Kohlberg tot een indeling in zes morele stadia.

Stadium 1: Macht zegt wat goed is. Het gaat alleen maar om gehoorzaamheid en straf. De ouders zijn de baas. Zij bepalen wat je moet doen. Of de leerkracht op school. Straf en gehoorzaamheid zijn de thema's.

Stadium 2: Voor wat hoort wat, deeltjes sluiten. Het gaat allemaal om berekening: als ik iets voor jou doe, doe jij dan iets voor mij?

Stadium 3: Wederkerigheid, wederzijds respect. Je kunt je in de ander verplaatsen. Je beseft dat je deel uitmaakt van een groep en wilt aan de verwachtingen van anderen voldoen.

Stadium 4: Normen van de maatschappij/autoriteit bepalen hoe het gaat. Je ziet dat regels belangrijk zijn voor de gemeenschap.

Stadium 5: De wet heeft een rationele basis, daar houd ik me aan. We hebben de wetten samen gemaakt. Er zijn ook overkoepe-
lende morele beginselen.

Stadium 6: Principieel en overstijgend denken. Beginselen zijn universeel geldig (niet alleen voor een bepaalde gemeenschap) en je houdt je eraan omdat je daar zelf voor kiest.

In de praktijk zie je dat kinderen wel de stadia doorlopen, maar soms nog deels in een eerder stadium blijven steken. Je ziet dat ook volwassenen wel eens in een primitiever stadium zijn gebleven. Of dat ze daar onder stress naar terugvallen. Er zijn ook mensen die de stadia niet allemaal doorlopen en ergens blijven steken. Sommige van deze mensen kunnen crimineel gedrag gaan vertonen, ze missen een stukje geweten. Geweten is moreel besef, het besef dat er goed en kwaad is en dat je daaruit kunt kiezen.

Vervolg casus

Anco maakt zijn vwo af en vraagt zich sterk af welke keuze hij moet gaan maken voor een eventuele studie en later beroep. Hij gaat naar een studie- en beroepskeuzeadviesbureau en daar blijkt uit allerlei testen dat Anco eigenlijk alles kan ... Dat maakt de keuze er niet gemakkelijker op. Hij gaat naar de open dagen van de universiteiten en ziet diverse studies die hem wel aanspreken, maar geen ervan is het helemaal. Uiteindelijk twijfelt hij tussen rechten en sociale geografie. (Keuzes maken wordt in hoofdstuk 5 uitgebreid besproken. Studie- en beroepskeuze komt in hoofdstuk 10 aan de orde.) Uiteindelijk kiest Anco voor een rechtenstudie. Dat gaat op zich goed, hij haalt ook hoge cijfers, terwijl hij niet veel studeert. De studie boeit hem wel, al heeft hij het niet zo druk ermee. Dat compenseert hij door zich actief in te zetten als vrijwilliger voor Amnesty International en voor de juridische studentenvereniging. Hij heeft veel vrienden en gaat graag uit.

Anco neemt het leven echter niet altijd even luchtig op. Soms voelt hij zich somber en dan ligt hij 's nachts te piekeren. Is het leven echt wel zo leuk? Hij merkt dat er momenten zijn waarop hij het helemaal niet naar zijn zin heeft. Dat gebeurt hem bijvoorbeeld in werkgroepen. Tijdens grote hoorcolleges sluit hij zich wel eens een beetje af wanneer hij merkt dat hij zich gaat ergeren. Maar in kleine werkgroepen kan hij zijn mond niet houden. Als hij merkt dat een medestudent of de docent 'domme dingen' zegt, dan schiet hij nogal eens uit. 'Domme dingen' zijn voor Anco eigenlijk altijd redeneringen waarin mensen heel smal kijken, waarin ze bijvoorbeeld niet het perspectief van een slachtoffer of een zwakkere meenemen in hun verhaal. Of wanneer ze alleen juridisch redeneren terwijl er nog zoveel andere gezichtspunten zijn van waaruit je naar een situatie kunt kijken. Anco schiet dan wel eens zo sterk door dat hij er zelf van schrikt. Het leidt ook wel tot vervelende conflictsituaties en daar zijn anderen dan verbaasd over. Anco is namelijk een hele zachtaardige jongen. Wat gebeurt er op dat moment met hem? Een van zijn vriendinnen studeert psychologie en ze spreekt hem er een keer op aan: 'Weet je wel hoe je dan overkomt?', vraagt ze een keer als het in een vriendengroep ook een keer is gebeurd en ze daarover doorpraten. Ze legt Anco uit dat ze hem graag mag, maar dat hij op dat soort momenten wel heel drammerig is. Anco herkent dat wel. Hij weet dat hij ook in andere situaties wel drammerig kan zijn, onder vrienden maar ook bijvoorbeeld in een winkel als iets hem niet bevalt. Omdat hij deze vriendin heel hoog heeft zitten, motiveert haar opmerking hem om iets aan zichzelf te gaan doen.

Wanneer hij er het volgende weekend met zijn moeder over spreekt, blijkt dat zij dit erg herkent. Zij herkent veel van zichzelf in Anco en heeft met hem te doen. Ze praten er samen diepgaand over door. Zijn moeder vertelt dat ze ook enkele conflicten heeft gehad in haar leven. En dat ze daar wel gesprekken over heeft gehad en nu beter weet hoe ze moet omgaan met haar sterke gevoelens. Maar het is nog niet altijd gemakkelijk.

Anco komt erachter dat hij er nu toch wel iets mee wil doen. Hij wil niet ongelukkig worden en hij wil sowieso graag zijn studie afronden. Hij heeft ambities om iets met internationaal recht te gaan doen en dan moet je toch goede communicatieve vaardigheden hebben.

De eerste stap is dat Anco een afspraak maakt bij de studentenpsycholoog. Hij heeft eerst een intakegesprek van een uur waarin ze alles

samen doornemen – hoe Anco als kind was en op school. Wat hem nu dwarszit en waar zijn probleem zit. Ze besluiten om daarna in eerste instantie vijf gesprekken te gaan voeren.

De studentepsycholoog Raymond Wouters vertelt

‘Ik herkende in Anco meteen heel veel van een heel alerte hoogbegaafde. Hij zat op het puntje van zijn stoel, formuleerde heel precies en luisterde aandachtig naar mij. Hij reageerde ook heel inhoudelijk op wat ik zei. Ik merkte dat hij er al heel veel over had nagedacht. Hij was bereid om na te denken over en eventueel aan de gang te gaan met zijn gedrag.

Ik zie overigens ook wel andere manieren waarop hoogbegaafden zich laten zien. Sommigen zijn ingezakt, doen niets meer, laten de studie op hun beloop en hebben nergens zin in. Ze vinden nergens meer een uitdaging in. Dan is het wel een opgave om ze weer gemotiveerd te krijgen. Als ze al hier komen. Ik denk dat er nogal eens hoogbegaafde studenten afhaken omdat ze hun motivatie verliezen. En ik denk dat er onder mensen in psychiatrische ziekenhuizen en onder daklozen ook wel hoogbegaafden zijn. Daar zitten heel slimme mensen tussen, ik las dat ook in een boek van Dalrymple uit 2006. Genialiteit en gekte liggen volgens mij echt dicht bij elkaar. Bij Anco denk ik overigens dat hij in principe psychisch wel gezond is, maar nu wat hulp kan gebruiken. Het feit dat Anco zich bewust was van zijn hoogbegaafdheid en wat er niet goed ging, maakte het voor mij en voor hem wel gemakkelijk om snel aan de slag te gaan met de kern.’

Hoe herken je hoogbegaafdheid?

Hoogbegaafdheid wordt vaak gedefinieerd als een score op een valide IQ-test die hoger is dan ongeveer 130 punten (dat getal is per test verschillend). Daarmee horen deze mensen bij de twee procent hoogst intelligente mensen. Is hoogintelligent nu hetzelfde als hoogbegaafd? Daar zijn verschillende meningen over:

- Je bent hoogbegaafd als je naast een hoog IQ ook bijzondere prestaties laat zien.
- Je kunt ook zonder diploma’s, zichtbare prestaties of maatschappelijke positie hoogbegaafd zijn, mits je over een aantal specifieke kenmerken beschikt. Een IQ-test blijkt bijvoorbeeld bij dyslexie of extreme faalangst geen valide test.

In Nederland is in 2007 onder een groep experts een consensusstandpunt over hoogbegaafdheid geformuleerd dat in figuur 2 te vinden is als model. Hier de tekst¹:

Een hoogbegaafde is een snelle en slimme denker, die complexe zaken aankan. Autonoom, nieuwsgierig en gedreven van aard. Een sensitief en emotioneel mens, intens levend. Hij of zij scheidt plezier in creëren.

Dit standpunt bevat de volgende kenmerken:

- hoogintelligent (denken);
- autonoom (zijn);
- hoogsensitief (waarnemen);
- rijk geschakeerd gevoelsleven (voelen);
- gedreven en nieuwsgierig (willen);
- scheppingsgericht (doen).

Ten aanzien van het samenspel tussen deze facetten worden daaraan in de interactie met de omgeving de kenmerken 'creatief, snel, intens en complex' toegevoegd. Deze kenmerken kunnen in het dagelijks leven zowel positief als negatief uitwerken. Dat hangt af van onder meer je karakter, je opvoeding, je ervaringen op school en elders enzovoort.

1 *Om meer overeenstemming te verkrijgen over het begrip hoogbegaafdheid en de kenmerken ervan is 2006/2007 in Nederland met behulp van de zogenaamde Delphi-methode een landelijk consensustraject uitgevoerd onder een groep experts die professioneel met hoogbegaafden werken (onder andere psychologen, (loopbaan)coaches, bedrijfsartsen en een psychiater). Er werden vijf schriftelijke rondes gehouden en steeds werden de resultaten teruggekoppeld voordat er nieuwe vragen werden gesteld. Het resultaat hiervan is een (existentieel) model, een 'ideaaltypische' kenschets van de hoogbegaafde. Een nadere toelichting op deze kenschets en een schematische weergave is te lezen in Kooijman et al. (2008, h. 4 en 5).*